

ОХОРОНА ПРАЦІ

УДК 614.8.027

Шаталов О. С., к.с-г.н., доцент (Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне)

ОСОБЛИВОСТІ ТРАВМАТИЗМУ ТА ОХОРОНИ ПРАЦІ ПРАЦІВНИКІВ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Визначені особливості та проаналізовані тенденції виробничого травматизму серед працівників сільського господарства. Оцінені умови праці зазначених працівників та критерії ефективності системи управління охороною праці в агропромисловому комплексі. Ключові слова: небезпечний виробничий чинник, сільське господарство, нещасний випадок, умови праці.

Виробничий травматизм, професійні захворювання та їхні наслідки за сучасного рівня розвитку людства є величезною людською трагедією та причиною найбільш серйозних економічних втрат. За даними [1, 2] у ряді найрозвинутіших у промисловому відношенні країн втрати робочого часу пов'язані з нещасними випадками на виробництві, в чотири-п'ять разів перевищують втрати часу від страйків та інших трудових конфліктів, а фінансові втрати внаслідок їхнього виникнення за розмірами наближаються до державних витрат на потреби національної оборони.

Оцінюючи об'єктивно стан охорони праці в Україні, слід констатувати, що він є критичним, не дивлячись на щорічну оптимістичну динаміку зниження кількості нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом. Рівень виробничого травматизму в Україні, згідно даних Держстату, залишається високим, і пов'язано це, насамперед, з інтенсивним старінням основних фондів, зростаючою кількістю фізично, а в деяких випадках і морально застарілого обладнання, машин і механізмів. Слід виділити й особливу причину сьогоденного стану охорони праці, яка формується внаслідок масового послаблення трудової та технологічної дисципліни, ігнорування елементарних вимог безпеки праці як роботодавцями, так і самими працівниками, що, з одного боку, породжує безвідповідальність керівників усіх рівнів щодо забезпечення безпеки праці, а з іншого – формує нігілістичне ставлення працівників до особистої безпеки та безпеки оточуючих [2, 3].

Проблема створення безпечних і нешкідливих умов праці в Україні

існувала й існує постійно, про що свідчить статистика нещасних випадків за галузями нагляду (табл. 1).

Таблиця 1

**Стан виробничого травматизму за 2011-20014 рр.
за галузями нагляду, осіб [4, 5]**

Галузь нагляду	2011		2012		2013		2014	
	з	см	з	см	з	см	з	см
Вугільна	4255	161	3650	121	3147	100	2034	99
Гірничорудна та нерудна	276	16	303	22	286	22	220	12
Нафтогазовидобувна та геологорозвідка	31	2	30	3	25	0	19	2
Енергетика	157	21	154	23	171	20	135	26
Будівництво	493	77	446	58	346	58	263	48
Котлонагляд, підйомні споруди	37	11	35	11	34	8	20	6
Машинобудування	969	27	881	27	688	29	507	23
Металургійна	520	21	508	31	427	21	340	25
Хімічна	219	14	231	8	198	19	132	15
Транспорт	580	80	566	74	496	70	423	71
Зв'язок	92	3	67	2	90	5	74	8
Газова промисловість	67	5	58	9	51	4	51	8
Житлокомунгосп	279	22	250	31	248	27	171	9
Агропромисловий комплекс	1066	123	979	116	846	88	691	95
Деревообробна промисловість	126	5	119	8	104	5	76	9
Легка та текстильна промисловість	40	1	62	3	38	2	25	0
Соціально-культурна сфера та торгівля	1450	96	1477	76	1373	60	1137	92

Примітка: з – загальна кількість нещасних випадків; см – нещасні випадки зі смертельним наслідком.

Аналіз виробничого травматизму і його причин в агропромисловому комплексі свідчить, що майже кожний десятий нещасний випадок закінчувався смертельним наслідком, причому питома вага таких ви-

падків у загальній кількості нещасних випадків, пов'язаних з виробництвом, упродовж зазначених років постійно зростала: 11,5% (2011), 11,8% (2012), 10,4% (2013), 13,7% (2014). Також характерним є те, що за період 2010-2014 рр. серед причин настання нещасних випадків у галузі основна частка припадає на організаційні причини, із середнім значенням у 61,7%, тоді як решта причин становили: технічні – 17,1%, психофізіологічні – 4,9%, інші причини – 16,3% відповідно.

Розробка заходів ефективного функціонування охорони праці на сільськогосподарських підприємствах є основною та ключовою проблемою у забезпеченні високопродуктивним людським потенціалом аграрного сектора, який є важливою складовою економіки України, і від функціонального стану якого у прямій залежності знаходиться продовольча безпека, незалежність держави, а також рівень життя її населення.

Проблемам охорони праці в аграрному секторі присвячені роботи багатьох вчених, які охоплюють як правові аспекти (Є.К. Вільховський, В.М. Гайворонський, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк, В.М. Єрмоленко, та ін.), так і аспекти промислової безпеки і виробничої санітарії (В.Г. Андрійчук, В.П. Горьовий, С.М. Кваша, Л.О. Мітюк, О.А. Сліпачук, В.Ю. Уркевич, та ін.). Однак, не дивлячись на різноманіття підходів до вирішення проблем у галузі охорони праці, пропозицій і рекомендацій щодо організації, оцінки та створення механізмів діяльності охорони праці, питання, як змусити ефективно функціонувати охорону праці в аграрному секторі, враховуючи всі особливості його діяльності, залишається відкритим.

Метою даного дослідження було вивчення й оцінка специфіки виробничого травматизму та професійних захворювань серед працівників сільського господарства, систематизація його причин і наслідків та представлення механізму підвищення ефективного функціонування охорони праці в сільськогосподарських підприємствах.

Аграрний сектор є не тільки виробником сільськогосподарської продукції, але і забезпечує роботою 3577,5 тис. постійних та 590,4 тис. найманих працівників [5], які відповідно до ст. 43 Конституції України мають право на належні, безпечні та здорові умови праці, яке реалізується через систему заходів з охорони праці на всіх підприємствах, установах, організаціях незалежно від форми власності та виду господарської діяльності. Щодо кількості діючих сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами господарювання, то найбільші їх частини представлені фермерськими господарствами (73,2%), господарськими товариствами (14,8%) та приватними підприємствами (7,4%). Однак, не зважаючи на організаційно-правові форми

господарювання, створення належних, безпечних та здорових умов праці можливе лише з урахуванням усіх особливостей діяльності сільськогосподарських підприємств.

Основними особливостями організації виробничого процесу в сільськогосподарських підприємствах є:

- чітко виражений сезонний характер робіт за видами;
- нерівномірна задіяність працівників протягом року;
- інтенсивне залучення до роботи в напружені періоди підлітків, жінок та осіб пенсійного віку.

Також сільське господарство включає в себе такі галузі, як рослинництво, тваринництво, обслуговуючі (експлуатація іригаційних меліоративних систем, ветеринарне обслуговування, технічне обслуговування машин та обладнання) та переробні, кожна з яких має ряд специфічних шкідливих та небезпечних виробничих чинників.

Сезонність сільськогосподарських робіт полягає в існуванні впродовж календарного року різних часових проміжків, які вирізняються як за характером виконуваних робіт (обробіток ґрунту, посів, догляд за посівами, збір урожаю), так і за рівнем напруженості та інтенсивності праці, який підвищується внаслідок неможливості в окремі періоди року дотримуватися нормативної тривалості робочого дня. Така щорічна циклічність технологічних операцій у вирощуванні сільськогосподарської продукції дає можливість визначити сезони з характерними причинами і подіями, що призводять до нещасних випадків, а також професії з високим професійним ризиком. За даними аналізу [3], сезонний характер робіт у сільському господарстві призводить до пікових зростань виробничого травматизму в одні й ті самі місяці року. Перший пік виробничого травматизму припадає на середину літа з 22-23% відсотками річної кількості смертельно травмованих, а другий пік травматизму припадає на жовтень – понад 11% всіх смертельних випадків на виробництві.

Автори дослідження [6] із визначення особливостей виникнення нещасних випадків зі смертельним наслідком у сільськогосподарському виробництві, дійшли висновку, що питома вага смертельно травмованих працівників за порами року становить взимку 17,9% від загальної кількості, весною – 20,4%, влітку – 34,4% та восени 27,3%.

Для ефективного застосування заходів та засобів з охорони праці визначення травмонебезпечних сезонів року та частки смертельного травматизму буде недостатнім. Доповнення цих показників розподілом причин настання (табл. 2) і подій, що призвели до нещасних випадків, а також встановлення закономірності щорічного їх повторення дасть змогу шляхом урахування особливостей кожної пори року розробити оптимальніший порядок організації охорони праці на сільсько-

господарському підприємстві, тим самим зменшуючи професійний ризик працівників та виникнення надзвичайних подій.

Таблиця 2

Розподіл потерпілих від травматизму, пов'язаного з виробництвом, за основними причинами настання нещасного випадку (сільське господарство)

Причини настання НВ	Кількість потерпілих, осіб			
	2010	2011	2012	2013
Усього потерпілих* :	691	635	612	443
конструктивні недоліки, недосконалість, недостатня надійність засобів виробництва	17	19	16	14
недосконалість технологічного процесу, його невідповідність вимогам безпеки	27	19	18	18
незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, території; засобів виробництва; ТЗ	58	41	45	23
інші технічні причини	35	30	19	14
недоліки під час навчання безпечним прийомом праці	19	21	15	12
порушення режиму праці та відпочинку	8	9	10	2
відсутність або неякісне проведення медичного обстеження (профвідбору)	1	2	2	1
невикористання ЗІЗ через незабезпеченість ними	11	19	16	12
порушення технологічного процесу	25	30	20	14
порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, устаткування, машин, механізмів	167	143	138	102
порушення правил безпеки руху	38	37	36	20
порушення трудової і виробничої дисципліни	71	62	79	36
інші організаційні причини	88	57	73	72
алкогольне, наркотичне токсикологічне отруєння (сп'яніння)	14	21	8	11
інші психофізіологічні причини	10	6	23	20
інші причини	102	119	94	72

Примітка: * від нещасних випадків, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком.

З таблиці видно, що основними причинами настання нещасних випадків (в тому числі зі смертельним наслідком) є:

- порушення вимог безпеки під час експлуатації обладнання, машин і механізмів – 22,5-24,1%;
- порушення трудової і виробничої дисципліни – 8,1-12,9%;
- незадовільний технічний стан виробничих об'єктів, будівель, споруд, інженерних комунікацій, території, засобів виробництва, транспортних засобів – 5,2-8,1%.

Відрізняються за порами року і події, що призводять до виробничого травматизму серед працівників сільського господарства. Якщо у весняно-осінній період ними є перекидання, наїзд транспортних засобів, ураження електричним струмом, високі показники важкості та напруженості праці, ушкодження внаслідок контакту з тваринами і комахами, то в зимовий період до таких подій відносять пожежі, дія шкідливих та токсичних речовин, падіння, обвалення предметів, матеріалів, травми, заподіяні іншими особами.

Нерівномірна завантаженість працівників протягом року є ще однією особливістю організації виробничого процесу в сільському господарстві, адже кількість працюючих в агропромисловому виробництві в літку переважає середню за рік на 13-16%.

Потреба в літній період у робочій силі збільшує кількість найманих працівників, що відображається на величині виробничого травматизму. Як правило, ця сфера працівників характеризується низькими вимогами до якості робочої сили та значними обсягами використання ручної праці. У складі фермерських господарств ця категорія працівників становить 58,4 тис., в тому числі 15,6 тис. жінок.

"Найвигіднішою" формою оформлення трудових відносин із найманими працівниками роботодавець обирає трудовий контракт. Від звичайного трудового договору він відрізняється тим, що дозволяє поєднати нормативне та договірне регулювання трудових відносин. Саме укладання контракту дозволяє домінувати договірному регулюванню умов та охорони праці. Перевага контракту полягає в тому, що він дозволяє з метою захисту прав та інтересів працівника максимально індивідуалізувати кожний елемент угоди не тільки праці, а також і її охорони.

Таким чином, найманий працівник за такою формою трудових відносин повинен знати та керуватись відповідними законодавчими і нормативно-правовими актами, які встановлюють окремі положення щодо безпечної організації і виконання робіт, або вимоги щодо проходження навчання для таких осіб повинні визначатися відповідними умовами в контракті.

З іншого боку є проблема великих обсягів тіньової зайнятості найманих працівників. В Україні близько 4,8 млн працівників, які працюють без офіційного оформлення трудових відносин з роботодавцем [7]. У аграрному секторі серед працівників фермерських господарств більше 40% є їх членами, які не оформляють ніяких правових відносин щодо працевлаштування. Це означає, що такі працівники не можуть бути захищені системою охорони праці, а члени їх сімей не отримують належного відшкодування заподіяної шкоди в результаті нещасного випадку зі смертельним наслідком. Дана сфера працівників не охоплена ні державним наглядом у сфері охорони праці, ні відповідним державним статистичним спостереженням. Тому саме в ній відбувається масове приховування нещасних випадків, пов'язаних із виробництвом, внаслідок чого Україна має чи не найгірше у світі співвідношення кількості загиблих на виробництві до загальної кількості потерпілих від нещасних випадків на виробництві (в середньому 1:10), в той час коли в країнах Євросоюзу цей показник коливається від 1:150 до 1:1000 [7].

Різні за напруженістю й інтенсивністю пори року потребують залучення до робіт у сільському господарстві окремих категорій сільськогосподарських працівників, які приймають посильну трудову участь, але мають знижену працездатність: підлітки, жінки, люди пенсійного віку, інваліди. Улітку кількість цих працівників досягає 4-5% від загальної кількості тих, що працюють у цей час у сільському господарстві [3]. Ця категорія працівників має підвищений рівень охорони праці, що регламентований низкою законодавчих та нормативно-правових актів.

За даними [5] частка жінок у загальній чисельності працівників у фермерських господарствах становить 25,9%, а частка потерпілих від нещасного випадку сягає 16,5-21,9% (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл травматизму, пов'язаного з виробництвом за групами населення

Роки	Кількість потерпілих від НВ, які призвели до втрати працездатності на 1 робочий день чи більше, та від нещасних випадків зі смертельним наслідком, осіб				Кількість людин-днів непрацездатності
	усього	у тому числі			
		жінок	дітей до 18 років	у стані сп'яніння	
2010	691	151	3	30	35393
2011	635	124	1	34	28428
2012	612	106	-	30	26431
2013	443	73	1	23	22910

Необхідно також зауважити, що щорічно 1,7% населення сільської місцевості вперше визнаються інвалідами внаслідок нещасного випадку на виробництві та профзахворювання від загальної кількості інвалідів по Україні. Також сільське господарство є найбільш поширеною сферою застосування дитячої праці в Україні, в якій працюють 46% усіх зайнятих дітей. Дитяча наймана праця характеризується низькими вимогами до якості робочої сили, масштабністю ручної праці та відсутністю необхідності контролювати використання робочої сили. Внаслідок чого трудові відносини в сільському господарстві за участю даної групи населення офіційно не оформлюються, що призводить до незахищеності як в економічному плані, так і в питаннях охорони праці.

Професійний ризик складається не тільки з ризику отримання шкоди здоров'ю внаслідок травм і професійних захворювань, а також із прихованого пошкодження здоров'я шкідливими умовами виробничого середовища, тяжкості та напруженості трудового процесу.

Притаманним для працівників сільського господарства є дія шкідливих виробничих чинників хімічного походження, виникнення яких пов'язане із застосуванням пестицидів і мінеральних добрив, боротьбою з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин, приготуванням робочих розчинів, протравлюванням насіння, опилуванням, обприскуванням, фумігацією рослин, ґрунту та приміщень, підживлюванням рослин, внесенням мінеральних добрив. Більшість агрохімікатів та мінеральних добрив є токсичними для людського організму. Потрапляння до організму людини таких речовин може спричинювати порушення його нормальної життєдіяльності та бути причиною гострих чи хронічних інтоксикацій.

Високий рівень небезпеки мають і механізовані роботи внаслідок дії фізичних шкідливих чинників. Тривалий вплив на організм працівника підвищеного рівня шуму, вібрації, підвищеної температури, піддавання нервовим перенапруженням призводить до виникнення професійно обумовлених захворювань (табл. 4).

Статистичні дані показують, що втрати аграрних підприємств від захворювань внаслідок несприятливих умов у декілька разів перевищують фінансові збитки від аварій та нещасних випадків на виробництві, а широкий спектр професійних, виробничих та неспецифічних захворювань у сільському господарстві робить проблему профілактики професійних захворювань не менш актуальною, ніж профілактика виробничого травматизму.

Таблиця 4

Професійні захворювання працівників сільського господарства та чинники, що їх викликають

Шкідливі виробничі чинники за [8, 9]		
фізичні	хімічні	біологічні
професійні захворювання спричинені шкідливими чинниками		
туговухість; хронічна ішемічна хвороба серця; деформуючий спонділоз; сколіоз; остеохондроз; попереково-хрестцовий радикуліт	хронічні отруєння пестицидами, свинцем, окисом вуглецю, сірководнем; гострі отруєння; бронхіт; пневмоконіоз; цементоз; пневмонії; силікоз; талькоз; бронхіальна астма; дерматити; екземи, кропивниці	зооантропонозні захворювання (вірусні, мікробні, паразитарні, грибові, риккетсіозні); поллінози; бронхіальна астма; алергічний альвеоліт; дерматози

Таким чином, для підвищення ефективності роботи охорони праці в сільськогосподарських підприємствах є необхідною розробка пріоритетних принципів та галузевих механізмів, які враховували б особливості організації виробничого процесу в даній галузі і не суперечили б нормам міжнародного права, зокрема ратифікованій Конвенції Міжнародної організації праці № 184 2001 р. "Про безпеку та гігієну праці в сільському господарстві".

Основа такого механізму повинна базуватись на:

- кількісній оцінці професійного ризику, яка з одного боку складається з оцінки ризику за чинником професійного ризику, а з іншого – з оцінки індивідуального професійного ризику працівника. Перша оцінка дає можливість оцінити професійний ризик за джерелом небезпек: технології, продукція, галузь (рослинництво, тваринництво, обслуговуюча галузь, переробна). Друга оцінка визначає величину індивідуального ризику працівника залежно від професії, приналежності до тієї чи іншої групи населення та зайнятості впродовж робочого дня, пори року. Також ця оцінка повинна доповнюватись оцінкою ризику набуття професійних і особливо професійно обумовлених захворювань, шляхом проходження періодичних медичних оглядів, які допоможуть попередити настання клінічних ускладнень наявних захворювань та перехід їх у хронічну стадію з настанням станів декомпенсації останніх;
- економічних взаємовідносинах держави, роботодавця і працівника

в галузі охорони праці. Їхніми складовими обов'язково повинні бути: стимулювання роботодавця у покращенні умов праці, пропонування джерел фінансування охорони праці, цільових програм і програм сільськогосподарських підприємств з покращення умов праці, а також стимулювання працівників, особливо зайятих на роботах з підвищеною небезпекою, у збереженні свого здоров'я. Реалізація принципу особистої зацікавленості і відповідальності працівника за стан свого власного здоров'я пов'язана, в першу чергу, зі зміною менталітету суспільства і формування нової свідомості, в яких здоров'я і працездатність є найвищими соціальними цінностями;

- удосконалені системи контролю охорони праці. Згідно п. 5 ст. 27 Закону України "Про фермерське господарство" голова господарства створює безпечні умови праці, забезпечує дотримання вимог безпеки праці, виробничої гігієни та санітарії, пожежної безпеки. Однак, з метою двостороннього контролю й аудиту охорони праці в сільськогосподарських підприємствах на підставі [10] необхідна діяльність уповноважених осіб з питань охорони праці.

1. Збірник "Міжнародне законодавство про охорону праці (Конвенції та рекомендації МОП)" – Т. 1. – К. : Основа, 1997. – 528 с. **2.** Венедітков В. С. та ін. Охорона праці: європейські і міжнародні стандарти та законодавство України (порівняльний аналіз) / В. С. Венедітков, В. П. Грохольський, М. І. Іншин, М. М. Клемпарський, К. Ю. Мельник, О. М. Музичук, І. М. Шопіна / За ред. д-ра юрид. наук, проф. В. С. Венедіктова / Державний департамент з питань адаптації законодавства. Українська асоціація фахівців трудового права. – Харків-Київ, 2006. – 680 с. **3.** Єрмоленко В. М. та ін. Аграрне право України: підручник / В. М. Єрмоленко, О. В. Гафурова, М. В. Гребенюк [та ін.]; за заг. ред. В. М. Єрмоленка. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 608 с. **4.** Стан виробничого травматизму 2011-2014 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dnopr.gov.ua> / **5.** Травматизм на виробництві [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. **6.** Сліпачук О. А. Визначення особливостей виникнення нещасних випадків у сільськогосподарському виробництві у зимовий період / О. А. Сліпачук, Л. О. Мітюк // Інформаційний бюлетень з охорони праці, 2009. – № 3. – С. 16–22. **7.** Травматизм на виробництві в Україні: національний профіль протягом 2009-2013 років / Інформаційно-аналітична профспілкова доповідь. – Київ, 2014. – 32 с. **8.** ДСНП "Гігієнічна класифікація праці за показниками шкідливості та небезпечності факторів виробничого середовища, важкості та напруженості трудового процесу" наказ МОЗ України від 08.04.2014 № 248. **9.** Правила охорони праці у сільськогосподарському виробництві. Наказ МНС України від 26.11.2012 № 1353. **10.** НПА-ОП 0.00-4.11-07 "Типове положення про діяльність уповноважених найманими працівниками осіб з питань охорони праці".

Рецензент: д.т.н., професор Филипчук В. Л. (НУВГП)

Shatalov A. S., Candidate of Agricultural Science, Associate Professor (National University of Water Management and Nature Resources Use, Rivne)

FEATURES OCCUPATIONAL ACCIDENTS AND LABOR PROTECTION OF AGRICULTURAL WORKERS

The peculiarities and tendencies of production damages among agricultural workers are identified and analyzed. The evaluation of the working conditions of the above mentioned employees is given as well as criteria of effective labor defense management system in the agricultural sector.

Keywords: hazardous factor, agriculture, occupational accident, working conditions.

Шаталов А. С., к.с-х.н., доцент (Национальный университет водного хозяйства, г. Ровно)

ОСОБЕННОСТИ ТРАВМАТИЗМА И ОХРАНЫ ТРУДА РАБОТНИКОВ СЕЛЬСЬКОГО ХОЗЯЙСТВА

Определены особенности и проанализированы тенденции производственного травматизма среди работников сельского хозяйства. Дана оценка условиям труда выше упомянутых работников, а также критериям эффективности системы управления охраной труда в агропромышленном комплексе.

Ключевые слова: производственный фактор, сельское хозяйство, несчастный случай, условия труда.
